

Gulmira ESHQUVVATOVA,

Sharof rashidov nomidagi Samarqand davlat universitetining mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: gulmiraeshquvvatova77@gmail.com

Tel: +99899-734-37-60

Filologiya fanlari doktori, dotsent T.Kuchkarov taqrizi asosida

INTERTEXTUALITY IS AN IMPORTANT STYLISTIC TOOL OF INTERNET TEXTS

Annotatsiya

This article analyzed the general understanding of intertextuality and the scientific research of foreign scientists about its elements. The significance of the phenomenon of intertextuality in Uzbek internet texts was also studied and examples of it were given. It was found that referring to another text in the text is also of great importance in the Internet texts.

Key words: Intertextuality, intertext, N.A.Fateeva, stylistic device, allusion, quotation, metaphor, trope and hypertext.

INTERTEKSTUALLIK – INTERNET MATNLARINING MUHIM STILISTIK VOSITASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Intertekstuallik haqida umumiy tushuncha va uning elementlari haqida chet el olimlarining ilmiy izlanishlari tahlil qilindi. O'zbek internet matnlarida ham intertekstuallik hodisasini ahamiyati tadqiq qilinib, unga misollar keltirildi. Matnda boshqa matnga murojat qilish internet matnlarida ham katta ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: Intertekstuallik, intertekst, N.A.Fateeva, stilistik vosita, ishora, iqtibos, metafora, trop va gipermatn.

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ – ВАЖНЫЙ СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ ИНТЕРНЕТ-ТЕКСТОВ

Аннотация

В данной статье проанализированы общие представления об интертекстуальности и научные исследования зарубежных учёных о её элементах. Также исследовано значение феномена интертекстуальности в узбекских интернет-текстах и приведены примеры. Установлено, что обращение к другому тексту в тексте также имеет большое значение в текстах Интернета.

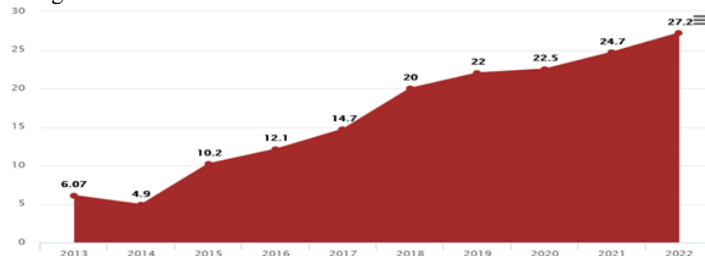
Ключевые слова: Интертекстуальность, интертекст, N.A.Fateeva, стилистический прием, аллюзия, цитата, метафора, троп и гипертекст.

Kirish. Asrimizning so'nggi o'n yilligida axborot hajmining misli ko'rilmagan o'sishi kuzatildi. Tarmoq texnologiyalarining rivojlanishi axborot sohasida keskin o'zgarishlar ro'y berishiga sabab bo'ldi. Butun dunyo qog'ozsiz, elektron axborot davriga qadam qo'ydi. Shu boisdan, D.Saidqodirova: "Dunyo kompyuter tarmog'i o'zida cheksiz axborot va ma'lumotlarni jamlaydi. Internet bu turli-tuman ma'lumotlar omboridir. Ushbu ma'lumotlardan foydalanish uchun omborga kirish imkoniyatiga ega bo'lish yetarlidir. Aynan shu imkoniyat Internet foydalanuvchilarini o'ziga jalb etadi" – deb hisoblaydi [1].

Internet sahifalarida I.Shamsiyavanning "Avlodlar nazariyasi xususida" maqolasida "Ijtimoiy tarmoq va platformalar, ayniqsa, hozirgi kunda nihoyatda ommaviylashib ketgan turli xil ilova va servislar O'zbekiston internet foydalanuvchilarini ham chetlab o'tmasligi tabiiy edi",-deb ta'kidlaydi [2]. Shunday ekan, ijtimoiy tarmoqlar butun dunyo bo'ylab odamlarni bir-biriga bog'lash va ularning fikrlari bilan o'rtoqlashish uchun yaratilgan bo'lsa-da, ushbu platformalar endi biznesni qurish va o'zini targ'ib qilish uchun keng vositaga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida «Elektron ta'lim» milliy tizimini yaratish» investitsiya loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2012-yil 16-aprelda e'lon qilingan PQ–1740-son qarori ta'lim sohasida axborotlashtirishning milliy tizimini shakllantirish, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish va undan foydalanish, aholini tez fursatlarda jahon yangiliklaridan bahramand bo'lishga zamin yaratadi.

Internet tarmoqlaridan foydalanuvchilar soni kundan kunga ortib boradi. 2013-2022-yillar oralig'ida olingan statistika ma'lumotlariga asosan O'zbekistonda jami internetdan foydalanuvchilar sonining o'sish koeffitsiyenti (mln) quyidagi sxemagada ko'rsatilgan edi.

Ushbu sxemaga asosan yurtimiz bo'ylab internetdan foydalanuvchilar soni 27,2 mln dan oshdi, shundan 25,3 mln kishi mobil internetdan foydalangan bo'lsa, hozirgi kunga kelib internetdan foydalanuvchilar soni 31 mlndan oshdi. Shulardan 29,5 mln nafari mobil internet orqali tarmoqqa ulangan [3].

Yildan yilga, kundan kunga Internetga bo'lgan ehtiyoj bilan birga axborot ham kengayib bormoqda. «Yandeks» tarmog'i axborot berishicha, statistik so'rovnomaga asosan bir oyda muloqot qiluvchilar «chat»da - 1664 215 ta, «mail pochta»da - 1312161, «kun axboroti»ni - 419763, «onlayn filmlar» namoyishni ko'ruvchilar - 2 994061ta tashkil etadi.

O'tgan asrning so'nggi yigirma yilligi kompyuter monitorida taqdim etilgan yozma matn ya'ni "elektron matn"i - Butunjahon Internet tarmog'ining rivojlanishi tufayli ommaga ochiq va barcha birdek kuzatishi mumkinligi bilan ajralib turadi. Internetdagi asosiy matn strategiyalaridan biri bu – gipermatndir.

Elektron matnning intertekstualligini filologik tadqiq qilishda uning barcha jihatlarini hisobga olish muhimdir. Hattoki muallif va o'quvchi o'rtasidagi an'anaviy munosabatlar ham bu erda o'z shaklini o'zgartiradi. Natijada, maxsus belgilar tizimi shakllanib, uning kodini bilmasdan turib, matnni idrok etishning imkoni yo'q bo'ladi.

Tarmoq gipermatnini an'anaviy yozma matndan ajratib turadigan yana bir muhim xususiyatidan biri u ta'minotga bog'liqligi deb hisoblaymiz. Demak, Internet matnining tarixi uning tarmoqni tasvirlash texnologiyasi tarixi deya baholash mumkin.

Maqolaning dolzarbligi Internet matnlarining asosiy shakli sifatida gipermatnning tarqalish ko'lamini va tezligi bilan belgilab olinadi. Bugungi kunga kelib Internetning ahamiyatini bo'rttirish deyarli mumkin emas. Bu dunyodagi eng katta kompyuter tarmog'i hisoblanib, uning foydalanuvchilari soni 400 milliondan ortiq kishini tashkil etadi va bu raqam doimiy ravishda o'sishda davom etmoqda.

Gipermatn shaklining zamonaviy aloqa jarayonlariga muvofiqligi Internet tarmog'ida elektron matnlarining tobora ortib borayotganligi sababli ham intertekstuallikni o'rganish muhim ekanligidan dalolat beradi.

Tarmoq nafaqat matnning grafik maydonini, balki iqtibos tushunchasini, matnning o'zi va uning paramatnli konteksti o'rtasidagi korrelyatsiyani ham sezilarli darajada o'zgartiradi

Asosiy qism: Adabiy matnlarda, asosan, ilgari yozilgan asarlardan yoki taniqli shaxslarning nutqidan havolalar, xalqlarning adabiy bilimlarini o'z ichiga olgan yozma madaniy kodlar mavjud bo'lib, ular kichik va yashirin bo'lishi mumkin, ba'zida esa asar deyarli butunlay boshqa asar asosida quriladi. Aynan shu hodisa Intertekst deb ataladi. Intertekst asarlarda turli shakllarda bo'lishi mumkin: ishoralar, iqtiboslar, epigraflar, metafora kabilar. Matn maydonida kamida bitta matn mavjud bo'lib, o'sha matn tarkibida yana ko'plab matnlar mavjud, chunki asl matn tarkibida boshqa matnlardan havolalar olingan bo'lishi mumkin.

Intertekstuallik nafaqat adabiy atama, bu hodisa fanlararo atama hisoblanadi Intertekstuallikni adabiyotshunoslik, tilshunoslik, madaniyatshunoslik, semiologiya, falsafa kabi zamonaviy gumanitar fanlarning dolzarb muammolari bilan ham bog'liqligi mavjud. Intertekstuallik ramziy tushuncha bo'lib, o'zaro ta'sir qiluvchi belgilar tizimi deyish mumkin.

M.M.Baxtin o'zining izlanishlari orqali intertekstuallik nazariyasini rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. U ilmiy ishlarida dialogizmga e'tibor qaratdi, chunki bu hodisa butun adabiyot va tilga singib ketgan, shuning uchun har qanday matn va suhbat jarayonida boshqa matn va nutqning elementlari uchraydi.

M.M.Baxtinning intertekstuallik haqidagi izlanishlarini fransuz adabiyoti va til tadqiqotchisi Yu.Kristeva rivojlantirishga harakat qiladi. U birinchi marta "intertekstuallik" atamasini tilshunoslik faniga kiritdi va matnlarning xususiyatlarini ochib berdi, uning fikricha, matn juda ko'p kichik matnlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, u "inqilobiy lingvistik psixoanaliz", intertekstuallik, geno va fenotext nazariyalarining asoschisi ham hisoblanadi.

Yu.Kristeva M.M.Bartning shogirdi bo'lib, u ham matnlar mahsuldorligi va matnlararoqlik o'rtasidagi yaqin aloqani ochib beradi va intertekstuallikni o'rgangan holda, o'zining asarlarida quyidagilarni yozib qoldiradi:

"Har bir matn intermatndir: o'sha matn tarkibida boshqa matnlar turli darajalarda ko'proq yoki kamroq ishtirok etadi. Har bir matn eski ipaklardan to'qilgan yangi matodir. Madaniy kodlarning parchalari, formulalar, ritmik tuzilmalar, ijtimoiy idiomalarning parchalari va boshqalar - bularning barchasi matnga singib ketadi va unga aralashadi, chunki matndan oldin va uning atrofida doimo til mavjud" [4].

Intertekstuallikni aniqlashda turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, asosan, bu tushuncha tor va keng talqin qilinadi. J.Jenette tor tushunchaga amal qilgan holda intertekstuallikni transtekstuallikning turlaridan biri deb hisoblaydi:

"Intertekstuallik" tushunchasi N.A.Fateeva tomonidan keng talqin qilingan bo'lib [5], uning "Intertekst in the world of texts: counterpoint of intertextuality" nomli monografiyasida matnlararo elementlarning tasnifi, funksiyalari va matnlararo aloqa turlari, formal birliklari hamda matnlararo tahlillari keng yoritib berilgan. U intertekstuallik haqida ilgari o'rganilgan ma'lumotlarni umumlashtirib, "intertekstualizatsiya" jarayoniga o'z nazariyasini taklif qiladi va bu orqali u o'zidan keyingi izdoshlariga ma'lum yo'l-yo'riq ko'rsatib ketadi.

N.A.Fateeva o'zining ishlarida J.Jennet tasnifiga tayanadi va uni to'ldirib, matnlararo elementlar va bog'lanishlarni quyidagicha chegaralaydi:

- "Matndagi matn" konstruksiyasini tashkil etuvchi intertekstuallikning o'zi (iqtiboslar, atributli iqtiboslar, iqtibossiz iqtiboslar, tashbehlar, ishoralar, atributsiz ishoralar, sention matnlar);

- Paramatnlik yoki matnning sarlavhasi, epigrafi, keyingi so'ziga munosabati: (iqtibos-sarlavhalar, epigraflar);

- Metamatn qayta hikoyalash va bahonaga sharhlovchi havola sifatida (matnlararo-qayta hikoya qilish, bahona mavzusidagi variatsiyalar, "xorijiy" matnni qo'shish, bahonalar bilan til o'yini);

- Gipermatnlik - bir matnning boshqasiga masxara yoki parodiya sifatida;

- Intertekstuallikning boshqa modellari va holatlari (intertekst tropik yoki sintaktik figura sifatida [5], oraliq troplar va stilistik figuralar, intertekstning tovush-bo'g'in va morfemik turlari, texnikani o'zlashtirish).

Intertekstuallik bu - ochiqlik, dialog, matnida "begona" so'zning mavjudligini nazarda tutib, yangi ma'nolarni yaratishga qaratilgan bo'ladi.

Ushbu maqolamizda biz N.A.Fateeva tomonidan taklif qilingan intertekst hodisalarining tasnifiga amal qilgan holda intertekstuallikning eng yaxshi namunalarini bo'lgan iqtibos, trop va sintaktik figuralarning ta'riflari bilan tanishaylik va ularning internet matnlarida qo'llanishini misollar orqali ko'raylik:

Iqtibos – (arab. — ziyo olmoq), sitata — biror asardan so'zma-so'z olingan parcha. Iqtibos bayon qilinayotgan fikrni ishonchli fikr bilan quvvatlash [6], muayyan fikrni tanqid qilish uchun hamda muhim faktik material — misol sifatida qo'llaniladi.

N.A.Fateeva esdaliklarni quyidagicha ta'riflaydi: "Nominal tashbeh ba'zan reminissensiya vazifasini bajaradi. Eslash orqali biz matnga emas [5], balki boshqa muallifning hayotidan so'zsiz tanib bo'ladigan voqeaga havolani tushunamiz".

Reminissensiya bu nima? "Reminiscence - bu yashirin iqtibos, tirnoqsiz iqtibos. O'z tabiatiga ko'ra, reminissensiya har doim hosila yoki ikkilamchi bo'lib, u aqliy havolani, ma'lum bir model bilan taqqoslash, ongli yoki ongsiz taqqoslash orqali, orqaga, o'tmishga nazar tashlashdir".

Biroq eslash usulining o'zi hamisha intellektual ijodiydir va shu bilan u oddiy nusxa ko'chirish, kompilyatsiya yoki, bundan tashqari, plagiatdan farq qiladi. Xuddi shu sababga ko'ra [7], eslatma va iqtibosni farqlash kerak.

Ko'pgina internet matnlarida insonlarni jalb qilish maqsadida obro'li fikrga murojaat qilish uchun intertekst indekslari qo'llaniladi.

- iqtiboslar (taniqli, hozirda dolzarb bo'lgan ommaviy axborot vositalari vakillari - teleboshlovchilar, siyosatchilar, taniqli yozuvchilarning asarlari va nutqidan);
iqtiboslar matn bilan bir lahzali emotsiyani keltirib chiqarishi va reklamaga qo'shimcha e'tiborni kiritishi bilan izohlanadi.

“Ko'rish va sezish, bu mavjud bo'lmoqdir. MULOHAZA yuritish esa YASHASH demakdir”

© Uilyam Shekspir

@VAXSHIY_TARIX [Telegram 29.09.2022-y. 21:15]

Shu o'rinda Imom Buxoriy bobomizning hayotiy hikmatlarini keltirsak, “Dunyoda ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lmagay”.

Imom Buxoriy[8]

“Raqamlar dunyoni boshqarmaydi, ular dunyoning qanday boshqarilayotganini bildiradi” bu nemis mutafakkiri Yohann Gyotening fikri.

Yohann Gyoten[9]

Daniyel Defo *“Ehtiyoj kishini buyuk kashfiyotchiga aylantiradi”*, degan mazmundagi fikrni keltiradi.

Daniyel Defo[10]

Iqtiboslar intertekstuallikning eng katta qismini tashki etadi. Internetdagi 90 foiz maqola va yangiliklarda iqtiboslardan foydalaniladi. Bu bilan maqsad faqat emotsiyani kuchaytirish emas, balki muallif o'zining fikrini boshqalar fikri bilan tasdiqlab o'quvchiga uqtirishga ham urinadi.

- xalq donoligiga murojaat qilish (paremiya) va boshqalar.

Albatta, bunda ustozlarning o'rini beqiyos va ularga katta mas'uliyat yuklanadi. Demak, taqdirimiz muallimlarning qo'lida ekan, avvalo jamiyatda hurmatli ustozlarimizning, o'qituvchi-murabbiylarning obro'sini ko'tarish, hurmatini joyiga qo'yish, zarur sharoitlar yaratilishi lozim. Zero, *«Ustoz otangdek ulug'»*, degan hikmat bejiz aytilmagan [8].

Ushbu maqolada esa qahramon o'zining nutqida xalqning dono fikriga murojati orqali o'quvchiga ustozning mashaqqatli mehnatini ochib berish bilan birga qadimdan ham ustozning qadr-qimmatini yuksaklarga ko'tarilishini ta'kidlamog'ida.

Trop – Adabiy asarning badiiy qimmatini, ifodaliligini, ekspressivlikni kuchaytirish uchun bir narsaning nomini, belgisini ikkinchisiga ko'chirish yoki so'zlarning umuman ko'chma ma'noda ishlatilishi trop deyiladi.

Ongimizda qandaydir xususiyatlari bilan, belgilari bilan bir-biriga yaqin bo'lgan ikki predmet yoki hodisani chog'ishtirish-o'xshatish tropga asos qilib olinadi. Ya'ni biror predmet yoki voqea-hodisa haqida aniq [10], yorqin tasavvur hosil qilish uchun unga boshqa biror predmet yoki voqeaning belgisi ko'chiriladi, o'xshatiladi.

– *Kuni bo'yi xonada o'tirib, qog'ozbozlikka ko'milib ishlaydigan odam maktabning asl hayotidan bexabar qoladi, – deydi Nigora opa [11].*

Qog'ozbozlikka ko'milib birikmasi matn tarkibida metanimiya hodisasini keltirib chiqarmoqda. Biz bilamizki, tropning tarkibiga ma'no ko'chish turlari ham kiradi.

Har bir misol matn tarkibidagi matn hisoblanib intertekstuallik hodisasi hisoblanadi. Yozuvchi o'zining matnida buyuk shaxslarning fikrlari orqali o'quvchini matn o'qishga jalb qilishni maqsad qilib olgan.

Intertekstuallik gumanitar bilimlarning eng dolzarb va izlanuvchan sohalaridan biri deyish mumkin, chunki bu tushuncha global internet asrida internet janrining barcha tarmoqlarida makon va zamonda frazeologik burilishlar, klassik asarlar, filmlar, aforizmlar iqtiboslar, hamda nufuzli manbalarga havolalar insonlarning odatiy turmush tarzida ham muhim o'rin egallamoqda. Zamonaviy odamning ongi mozaik shaklga ega bo'lib, bu yerda ibora va tushunchalarning turli bo'laklari o'zaro bog'langan bo'ladi. Shu sababli ham, tadqiqotchilar turli xil internet matnlarida intertekstuallik konsepsiyasini o'rganishga bo'lgan qiziqishlari ortib boradi.

Shunday qilib, internet matnlarida ham intertekstuallik doimiy ravishda matn tarkibida ishtirok etadi va bu matn tarkibidagi matn hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash joizki, Intertekstuallik lingvistik nuqtai nazardan matn stilistikasi, kognitiv lingvistika va madaniy tilshunoslik kabi fanlar nuqtai nazaridan tadqiq etiladi. Internet matnidagi intertekstuallik o'zgaruvchan va davriylik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Intertekstuallik matndan matnga muallifning yoki o'quvchining boshqa matnlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu bog'liqlik esa almashtirish, o'zgartirish, mazmunlarni takrorlash orqali ifodalash bilan ifodalanadi.

Internet foydalanuvchilari dolzarb ma'lumotlarni o'qishdan ko'ra podkastlarni tinglash yoki dastur, film, blog va hokazolarni tomosha qilishni afzal deb bilishadi. Shuning uchun matn vositasi sifatida ommaviy auditoriyaga ma'lum bo'lgan ishora va iqtiboslardan foydalanish tavsiya etiladi.

Shunday qilib, intertekstuallik internet tarmog'ida matn yaratuvchi omil bo'lib, matnlararo qo'shimchalar tarmoq matnida ekspressiv, estetik va baholash funksiyalarini bajaradi, chunki ular qabul qiluvchining assotsiativ-majoziy fikrlashini faollashtiradi va muloqot samaradorligini oshiradi.

Internet bu yagona standart asosida faoliyat ko'rsatuvchi jahon global kompyuter tarmog'idir. Respublikamizda milliy Internet-segmentini rivojlantirish bo'yicha ishlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikasiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida” 2002-yil 6-iyundagi 200-son qarori bilan tasdiqlangan “2002-2010-yillarda kompyuterlashtirish va axborot-kommunikasiya texnologiyalarini rivojlantirish dasturi”ga asosan amalga oshirilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Саидқодирова Д.С. Инглиз ва ўзбек тилларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи. Филол.фанлари номзоди...дис.-Тошкент, 2017. – С.10
2. Шамсиева И. Ижтимоий медиаплатформалар таъсиридаги янги авлод ёхуд интернет зарарлими? (Интернет: 2020 йил 14 июль).
3. Statistika.uz
4. Barthes R. Texte//Encyclopédia universalis Vol. 15. P., 1973, p.78) (Цит. по: Антология
5. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. М.: КомКнига, 2007. С. 122 - 159.122
6. О'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

7. Краткая литературная энциклопедия / под ред. А.А. Суркова: в 9 т. М.: Советская энциклопедия, 1971. Т. 6. 1040 с.
8. “Dunyoda ilmdan boshqa najot yo‘q va bo‘lmagay” Jahongir ZIYAEV, «Milliy tiklanish» DP deputati. Uza.com sayti.
9. Til masalasi mavsumiy mavzu emas: o‘zbek tilida fikrni ifodalashda oqsayapmiz, savodxonimizmi? Rahimboy Jumaniyozov, Filologiya fanlari nomzodi, «TIQXMMI» Milliy tadqiqot universiteti matbuot xizmati rahbari, O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi va «Ma’rifat» targ‘ibotchilar jamiyati a’zosi. Uza.com sayti.
10. Ta’lim – barcha sohalarimizning asosiy poydevori. Zuhra IBRAGIMOVA, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi Spikerining o‘rinbosari, «Adolat» SDP fraksiyasi rahbari
11. O‘rinboyev B. O‘zbek tilining stilistikasi. “O‘qituvchi” nashriyoti 1983-y. 362-b.
12. Maktabning chin jonkuyari Nazokat Usmonova, O‘zA muxbiri. Uza.com sayti.